

УКРАЇНСЬКА СПІЛЬНОТА ЯК ОБ'ЄКТ УКРАЇНОЗНАВСТВА: СУТНІСТЬ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНА ДИНАМІКА*

Арсен ЗІНЧЕНКО

доктор історичних наук, професор, заступник директора НДІУ

Зосередження на питанні методології досліджень у будь-якій царині наукових студій передбачає передовсім про окреслення предметно-об'єктного поля, над який спрямовуватиметься наукова думка. Л. Виготський висловлює думку про те, що кожен принципово новий підхід до наукових проблем неминуче веде і до нових методів та способів дослідження. Об'єкт і метод дослідження тісно пов'язані один з одним. Тому дослідження набуває зовсім іншого вигляду й перебігу, коли воно пов'язане з знаходженням нового, адекватного новій проблемі методу. Розроблення проблеми й методу йде якщо не паралельно, то принаймні разом просуваючись уперед. Коли ведемо мову про методологію досліджень у певній царині, маємо на увазі передовсім спосіб виокремлення певного соціокультурного феномену серед інших подібних, його місце серед інших суспільних явищ, з'ясовуємо можливість і прийоми порівняння його з іншими феноменами, виділяємо основні поняття, які окреслюватимуть цей феномен, принципи періодизації, а також етапи дослідження цього феномену й внесок окремих учених в організацію його вивчення тощо. Таким чином, тематика методології стосується передовсім питання визначення об'єкта дослідження та наукового інструментарію його вивчення. Сподіваємося, що

саме в такому річизі й розгортатиметься обговорення на нашій конференції. Її результатом має стати певний ментально-психологічний консенсус, відчуття порозуміння українознавців щодо основних засад розвитку українознавчих студій, відчуття відповідальності за той науковий продукт, який ми називаємо українознавством, і певна солідарність у необхідності пропонування суспільству якісного наукового продукту, а з іншого – наполегливість у впровадженні такого (наголошу: якісного!) наукового продукту в навчальний процес закладів освіти всіх рівнів та в український і світовий інформаційний простір.

Зупинимось передовсім на з'ясуванні того, що є об'єктом українознавчих досліджень.

Як ключове поняття для окреслення об'єкта українознавства ми виділяємо поняття *етнокультурної спільноти*, яка на певному етапі свого розвитку набуває ознак *етносоціокультурної спільноти*. Етносоціокультурна спільнота відрізняється від етнокультурної спільноти складнішою структурою, тобто розвинутістю внутрішніх функцій та зв'язків всередині спільноти, виділеністю правлячої верстви, набуваючи тим самим ознаки соціальності. Якщо така спільнота, бодай зусиллями свого інтелектуального проводу, виокремлює себе

* Авторське написання збережено.

з-поміж інших спільнот і ставить цілі культурної (освітньої, релігійної), представницької й політичної самоорганізації, така спільнота діє як *етносоціополітична*.

Спільнота, на наш погляд, це, як правило, велика, складно організована група людей, яка виділяється на основі певних соціальних ознак (наприклад, етнічні, релігійні, мовні, політичні, господарсько-культурні) й існує як взаємодійна цілісність у певному історичному та соціокультурному просторі чи ареалі.

У даному разі ми говоримо про соціокультурну спільноту, яка на нинішньому етапі її розвитку має назву «українці». Вона й перебуває в полі зору українознавчих вивчень. Беручи до уваги, що об'єкт (від лат. *objectus* — предмет) взагалі означає *те, на що спрямована* певна діяльність, скажемо, що **стосовно об'єкта дослідження українознавства ми говоримо про українську етносоціокультурну спільноту.**

Однак ментальна проблема полягає в тому, що сучасний етнонім «українці», який позначає українську соціокультурну спільноту, має пізні походження, його активне використання поширюється лише з другої половини XIX ст. Вочевидь, він походить від хороніма «Україна», який тепер утвердився як політонім. Походження й семантика цього хороніма давніші, починаючи з XII ст., літописи вживають його для позначення порубіжжя Руси (Оукраїна). До XVIII ст. використовується паралельно з поняттям «Русь». У польській традиції ще й у XIX ст. Україна – це київські креси Речі Посполитої поряд із Волинню й Поділлям. Для позначення етнокультурної спільноти середньовіччя й Нового часу

використовувалося поняття «русини». Стосовно ж ранішого часу для маркування джерела відзначають назви племінних союзів: деревляни, сіверяни, поляни, з показовою ознакою пізнішого походження – «поляне яке нині зовомая русь». Якщо ж рухатися хронологічно донизу, для мешканців Правобережжя й Лівобережжя Дніпра застосовувалися етноніми «склавини» й «анти». Цю ментальнісну проблему виразно бачив і М. Грушевський: «Україною ми називаємо край, де більшість має український народ, себто де українців живе більше, ніж якого-небудь народу...

На сій землі український народ, **або краще сказати – ті люди, від яких пішов теперішній український народ, бо вони себе звали давніше різними іншими йменнями** (виділення наше. – А. З.), **живуть не менше як півтори тисячі літ**». Отже, йдеться про те, що на теренах України етнокультурні формації, що є попередниками сучасних українців, мали в ході історичного процесу різні найменування. Відтак правомірно постає питання про їхню соціокультурну спадкоємність, тобто питання про предків чи історичні корені сучасного українського народу. По ходу відзначимо, що для руських авторів XVI – початку XVII ст., для європейських спостерігачів соціокультурна й політична спадкоємність Руси їхнього часу і княжої Руси була справою очевидною. «Провідники, діячі українського відродження XVI віку глибоко відчували свої зв'язки зі старою, Київською Руссю. Вони були перейняті пошаною до старої державности сеї української Руси, вдячно пам'ятали старих київських князів – все, що зробили вони для тої культури українських земель», – писав М. Грушевський.

Відзначимо тут про певні паралелі (подібності) стосовно інших народів, що змінили найменування на середньовічному переломі: колишні галли, завоювані франками, перебрали їхню назву й стали згодом французами, а їхня країна з Королівства франків стала Французьким королівством (Францією. Відома Страсбурзька присяга 842 р., що фіксувала поділ імперії Карла Великого, була виголошена й записана старофранцузькою та старонімецькою мовами. В XI ст. й самі германці стали називатися *Teutschen* (*Deutschen*), а їхня країна *Deutschen*; тоді ж згадується й назва «Франція». Процес інтегрування цих обох спільнот був тривалим, хоча і в німецькій науці, й суспільній думці належність баварців, тюрингів і саксонців до ареалу сучасного німецького соціокультурного поля не ставиться під сумнів).

Ми подаємо цю паралель на конференції з методології з цілком певним наміром закріпити в українському суспільстві думку про подібності процесів формування української етнокультурної спільноти з іншими європейськими спільнотами. Але для того, щоб це розуміння усталилося в ширшій суспільній думці, воно має бути прийняте в середовищі українознавців. Тим більше, що час від часу лунають підбурювальні репліки, які під маркою полеміки з окремими підходами М. Грушевського мають намір підважити його фундаментальної ваги концепцію про соціокультурну тяглість української історії від часів Великого переселення народів. Зрештою, й саме поняття *тяглості* стосовно спадщини Руси й сучасної України ставиться під сумнів. Вочевидь, що тяглість не означає тотожності, і, що властиво, руські (українські) державні організми на теренах

України і справді не мали послідовної безперервності, як, наприклад, це було на більших відтинках польської, чеської історії, але саме етнокультурна безперервність і соціокультурна спадковість і були основою для кожної нової фази культурно-національного відродження, а згодом і політичної самоорганізації українців.

Для нас дуже важливо наголосити на тому, що українці є одним із європейських народів і корені його походження слід шукати в ту ж саму історичну епоху, що й інших центрально-, а зрештою, й західноєвропейських народів. Йдеться про добу Великого переселення народів II–VII ст., в якому з другої половини IV ст. брали участь великі племенні союзи склавинів і антів. В ході цього масштабного історичного процесу було закладено підвалини сучасної етнічної карти Європи, серед обрисів якої бачимо й контури праукраїнської спільноти. Тут я хочу підкреслити важливість того твердження, що Велике переселення народів було масштабною історичною подією фундаментального значення. Історична подія сукореневе зі словом ДІЯ, історичність вказує передовсім на значний суспільний масштаб охоплення й наслідки. Участь у таких масштабних діях, як союз із гунами, протиборство з готами й аварами, вихід на широкі терени Лісостепу й Причорномор'я, взаємодія з візантійською цивілізацією були тими важливими суспільними діями, в ході яких і формувалася склавинсько-антська (праукраїнська) спільнота.

Однак не тільки цими зовнішніми акціями визначалися формувальні щодо цієї спільноти історичні події. Такими видами діяльності були внутрішня господарська, культурна діяльність.

Її внутрішня однорідність стосується переважання землеробської культури, спільності побутової культури та культів. Особливо важливою виступала мовна спільність. Мовленнєве поле було визначальною діяльністю для спільноти. В ньому відображалася й уможлиблювалася вся решта видів діяльності. Сучасні мовознавці вміють виділяти архаїчні пласти мови, властиві для праукраїнської доби. Наголосимо на тому, що мова склавинсько-антської доби набула виразних ознак, характерних для праукраїнської мови, яка, в свою чергу, трансформувалася через пізніші видозміни, набула тих форм, які є властивими для сучасної української мови. Зважмо й на те, що на значній частині склавинсько-антських поселень празько-корчацької та пенківської культур культурні шари поступово переростають в культурні шари наступних культур – волинської та роменської, що засвідчує спадкоємність їхнього населення з склавинсько-антською добою. Ці ж культури, в свою чергу, виступають попередницями культур руської доби.

Наступним виявом спільноти є заснування значних городищ, таких як Київське і Зимнівське (VI – VIII ст.). Ці зародкові міста полян і дулібів виникли як осередки ремесла, торгівлі й адміністрації і свідчили про новий рівень спільнотної взаємодії й формування нових племінних союзів. Їхньому спорудженню передувала усвідомлена потреба і *спільнотія*, без якої була неможливою ця масштабна акція. Тому самі ці городища є важливою ознакою діяльної спільноти.

Отже, праукраїнській спільнотності як цілісності були властиві такі елементи, як спільність походження, спільність

мови, тобто спільна діяльність у вживанні мови, спільна діяльність у зовнішніх оборонних і наступальних акціях, спільність культурно-господарської системи, спільна діяльність у наступальних, грабіжницьких акціях, спільність обрядово-культової сфери. Усі ці види спільної діяльності й формують її як етнокультурну спільноту. Не уявлену спільноту, як стало модним говорити останнім часом, а діяльну. Бо саме різноманітна соціокультурна діяльність і засвідчує існування спільноти, її взаємодію з іншими спільнотами, трансформації її структури, культурно-господарського характеру, ідеології й цінностей.

Історичні джерела залишили свідчення про драматичну історію відносин полян і дулібів з аварами, хозарами, мадярами, варягами-русами, які взаємодіяли в складному порубіжному середовищі: нашестя. У IX ст. військова перевага й організаційна мобільність спричинили встановлення на теренах від Ладоги до середнього плину Дніпра влади варягів-русів. При цьому слов'янське населення суттєво чисельно переважало завойовників, як і у Франкській державі галло-римляни переважали франків, які були панівним етносом-завойовником. Зрештою, і в Руській державі сталося те саме, що у Франкській. Франки-завойовники з плином часу розчинилися в галльському середовищі, давши країні назву Франція. Підкорені варягами-русами поляни, древляни й сіверяни самі стали називатися руссю, зберігаючи при цьому у своєму трибі життя цілий ряд культурних ознак ще від праукраїнських часів.

У ході трансформації праукраїнської етнокультурної в староукраїнську

(руську) етносоціокультурну спільноту зберігаються базові характеристичні (структуротвірні) види діяльності (мовна, господарсько-культурна, ідеологічно-культова, традиційно-звичаєва), які являють собою спадковість фаз розвитку, при цьому нова фаза окремої діяльності не повторює попередню, а набуває нових ознак (наприклад, з'являються нові мовні ознаки, на місце перелогової системи приходить трипільна). Такі самі переходи відбуваються й при зміні наступних переходових фаз, у зв'язку з чим говоримо про тяглість соціокультурних процесів.

Наголос, який ми робимо на цій ключовій теорії, є водночас акцентуванням на тому, що сучасне українознавство має базуватися на засадах наукового реалізму, тобто базуватися на наукових фактах та науковій аргументації, яку визнають не лише самі українці, але й учені з-поза меж України. Цей підхід ми пов'язуємо з науковою вивіреністю (верифікованістю) досліджень. До цього закликав, зокрема, й М.Грушевський, застерігаючи від невинновданого національного еґоцентризму і вказуючи на необхідність бачити історичні досягнення певного народу в світовому контексті: «Історія всесвітня, вставляючи сю історичну картину свого краю чи народу в загальну перспективу світову, даючи відповідний масштаб для об'єктивної оцінки її змісту, запобігає переоцінці сих національних мотивів, інтересів, заслуг і обов'язків з становища загального історичного процесу – остерігає від переборщень в національному еґоцентризмі: від надмірної переоцінки своїх національних вартостей, заслуг і інтересів. В епохи інтензивного національного будівництва такі корективи против гіпертрофії

національного самовеличання і виключности дуже потрібні й на їх треба звернути увагу й нам в даний момент. Зовсім не бажано нашій країні дістати покоління національних Нарцисів, хвалькуватих і самозалюблених, до затрати всякої об'єктивности».

Відзначимо, що виведення лінії походження українців від доби Великого переселення народів для певних кіл науковців є неприйнятною з кількох поглядів. Для російських вчених, які дотримуються династичного аргументування спадкоємности династії Рюриковичів у Київській державі (Русі) й Московського царства (Московської Русі), вона неприйнятна з ідеологічно-великодержавницьких претензій московського імперіалізму. Від дискусії про те, що династична спадковість (до того ж дуже сумнівна!) не є доказом етнокультурної спадковости, вони, як правило, ухиляються. Для багатьох інших науковців перепорою до визнання доказовости концепції М. Грушевського – В. Барана є очевидна відсутність прямого зв'язку між політонімом *Русь* і екзоетнонімом *українці*. Тоді як подібність між звучанням політоніма *Русь* і *руський* є такою ж виразною, як і між візантійським найменуванням Русі *Rossia* і політонімом *Росія*.

Саме тому для включення до ареалу історичного буття *українців* повноти їхнього часопростору дуже доречним є поняття *спільноти* як історичного соціокультурного феномену. Інструментально воно є виграшним, оскільки тотожність цієї спільноти має соціокультурний характер, тому це поняття може використовуватися для охоплення історично тотожного й історично тяглого об'єкта, що мав на різних відтинках свого буття відмінні назви.

Що ми розуміємо в даному разі під поняттям історичної спадкоємності? Йдеться передовсім про генетичну спадкоємність, тобто про те, що переважна більшість із поколінь сучасних українців по низхідній лінії мають своїми предками мешканців Київської держави IX – XII ст. і ще далі – склавинів чи антів V – VI ст., які брали участь у Великому переселенні народів. Отже, йдеться про пряму спадкоємність більшості населення, хоча при цьому цілком очевидно, що впродовж більш ніж півторатисячолітньої історії тут спостерігалися й впливи иноетнічних груп. По-друге, це означає, що ця спадкоємність, принаймні в обізнаній й освіченій частині українців, є частиною історичної пам'яті та історичної свідомості. По-третє, що сучасні українці сприймають усю проміжну історію й культурну спадщину своїх предків як власну спадщину.

Ця спадкова наступність пов'язана з тим, що базові характеристики етнокультурних спільнот: склавини-анти – (поляни, дуліби, сіверяни, деревляни, білі хорвати, уличі, тиверці) – русь – русини – сучасні українці, проходячи складні історичні трансформації, зберігали важливі інваріантні складові, які й дають можливість характеризувати історичну тяглість і спадкоємність цієї спільноти.

Питання про історичні корені українського народу та його початки є принципово важливим, у ньому зосереджується ціла в'язка дослідницьких проблем для кількох наукових дисциплін (історії, антропології, мовознавства, етнології). Нам важливо визначити сутнісні ознаки цієї спільноти на тривалих проміжках її історичного буття, тобто виділяти її *спільнотну сталість (інваріантність)*.

Імовірно, що на перших історичних етапах такими її ознаками можуть бути спільність походження, обрядово-тотемна, мовна, господарсько-культурна. В подальшому розвитку місце обрядово-тотемної може заступати релігійність вищого рівня (функційне багатобожжя), яке, проте, зберігає сліди попередньої обрядової традиції. До важливих формувальних чинників відноситься спільнотна зовнішньополітична дія. У випадку зі слов'янами басейну середнього Дністра – середнього Дніпра це, наприклад, протистояння готам, союз з гунами, протистояння аварам. За цим протистоянням стоїть вітальна ідея спільної боротьби задля виживання. Не менш важливою для формування спільнотності була участь у таких масштабних мегаподіях, як Велике переселення народів. Імовірно, звідти й тягнеться поширене в значно пізнішій пісенній творчості українців згадування Дунаю. Ці події впливають на формування ментальних характеристик як окремих членів спільноти, так і її підгруп, позначаються на активізації й збагаченні мовних елементів за рахунок активної взаємодії діалектних явищ і активізації лексики, пов'язаної з озброєнням, воєнними діями тощо.

На наступному етапі можна говорити про нову культурно-ідеологічну характеристику, пов'язану з утвердженням християнства, яке з часом стало інваріантною характеристикою культури. При цьому слід мати на увазі, що християнство згодом набуло ознак етнокультурно окреслених його особливостей, як це відбувалося у русинів у XII – XIII ст. Христоцентричний характер культури та його етнокультурні особливості сформувалися не відразу, але ці ознаки

з часом стали інваріантною соціокультурного розвитку в сукупності з іншими сталими – мовною тяглістю, антропологічною спадковістю, господарсько-культурною спільністю, етнографічною обрядовою цілісністю – й становили цілісну означальну сутність нового етапу історичного розвитку спільноти. Беремо при цьому до уваги й те, що з прийняттям християнства мовно-культурна ситуація і, певна річ, обрядовість зазнали помітних змін, включаючи нові елементи.

Як бачимо, впродовж історичного розвитку певні ознаки, які протягом тривалого часу були сталими, можуть певною мірою змінюватися. Наприклад, під впливом контактів зі степовими етносами можуть змінюватися антропологічні індекси частини населення. Певна його частина переходить від підсічної до перелогової системи землеробства. Цей перехід також закріплюється і в нових мовних явищах, обрядових діях, і в етнографічних ознаках.

Певне оновлення, яке відбувалося як унаслідок внутрішньої логіки розвитку мови, так і в ході міжплемінної інтеграції та зовнішньої взаємодії племінних чи етнокультурних спільнот із сусідніми спільнотами, відбувалося і в мовотворчих формах. Однак при цій мінливості мова все ж зберігала свої попередні, базові, впізнавані ознаки, залишаючись мовою предків, яка через спадкоємців передає свої питомі риси нащадкам. Інші ж ознаки при цьому залишалися більш-менш сталими, зберігаючи сутнісні ознаки спільноти.

У цих процесах формуються ментальнісні моделі, психотипи поведінки, вузли родової, а згодом історичної пам'яті, які відбиваються в джерелах

фольклорної групи чи писаних джерелах (агіографічна література, літописи тощо). До їх опрацювання долучається фольклорист, історичний психолог, текстолог, вносячи свої висновки в українознавчу науку. Українознавець же формує на основі цих спостережень комплексне уявлення про людину цієї спільноти і спільноту загалом.

Українська спільнота має певні фази в своєму зародженні й розвитку – від племінних спільнот (союзів племен) до політичної спільноти, ознаки якої виразніше окреслюються останнім часом. На цьому значному історичному просторі її буття істотно змінювалася структура спільноти. Притаманні їй ознаки (властивості) є предметом окремих наукових дисциплін, тому вивчення цієї спільноти неминуче набуває міжпредметного характеру, яке враховує підсумки досліджень різних наукових дисциплін, наприклад: антропометрії, мовознавства, мистецтвознавства, історії, етнології, археології, етнопсихології тощо. Вочевидь, що методи досліджень мистецтвознавства і мовознавства різні, але вони, вивчаючи українські культурні феномени, в широкому значенні слова є українознавством. Але просто зв'язати згадані тут дисципліни в одну в'язку й назвати її українознавством було б суто механічним підходом. Українознавство як терен наукових студій, спрямованих на цілісне пізнання української етносоціокультурної спільноти, її соціокультурних характеристик, історичного розвитку, світосприймання й ментальності, відносин з іншими спільнотами, зв'язку з природною екосистемою. Воно потребує комплексного поєднання зусиль фахівців різних галузей науки, і, як результат, їхні студії мають набувати інтегративного

характеру, який у підсумку забезпечує цілісну (системну) характеристику цієї спільноти.

У нашому розумінні це комплексне наукове знання про українську спільноту, одержане як результат синтезу результатів досліджень суміжних дисциплін – філософії, соціального природознавства, етнології, антропометрії й антропології, історії, мовознавства, етнопсихології, етнології й етнографії, соціології, геополітики, історії правових вчень, мистецтвознавства й літературознавства та інших суміжних галузей пізнання, яке дає можливість визначити особливості формування й розвитку цієї спільноти, а також її місце і роль серед інших соціокультурних спільнот у світі.

Говорячи про комплексність українознавства, ми підходимо до його основного, визначального сутнісного моменту. Що вона означає в практиці наукового дослідження? Першою її ознакою є міжпредметний характер дослідження. Наприклад, культуролог та історик при вивченні певного етапу соціокультурних явищ, властивих спільноті, вивчатимуть соціальну поведінку окремих суспільних груп, групову та індивідуальну ментальність та поведінку, приділятимуть увагу мікроісторичним явищам, психологічній мотивації вчинків, усьому комплексу проблем, яким займається соціокультурна антропологія. Українознавець-філолог, аналізуючи мовні явища, також братиме до уваги особливості соціальних відносин у певний період буття спільноти, психологію мововживання й мовотворення в соціальних групах, вплив звичаєвих та правових норм на ділове та офіційне мовлення, співвідноситиме церковну традицію і живе народне мововживання, простежуватиме динаміку

мовних явищ. Не менш важливим є врахування соціокультурної контекстності до вивчення літературних явищ; у цій проблематиці неминуче потрібне залучення й психологічного інструментарію, окреслення конкретно-історичної контекстності та прийомів біографістики. Біографічні студії й українознавча персоналістика мають брати до уваги те, що, як правило, історичні фігуранти можуть водночас належати до різних соціальних груп і цим може визначатися їхня соціальна роль (поведінка), чи, як тепер прийнято це називати, вони можуть виявляти кілька лояльностей чи ідентичностей. Наприклад, пишучи звернення до короля Речі Посполитої про збереження діловодства руською мовою після Люблінської унії, брацлавська шляхта заявляє про свою руську ідентичність. У цьому вона є виразником соціокультурних інтересів усієї руської спільноти. Але вона при цьому дотримується політичної лояльності щодо польського короля. Крім того, вона має ще й свої станові (також складні за своєю структурою) інтереси і, до того ж, у своїй соціокультурній поведінці виявляє й свою земельну ідентичність, обумовлену місцевими, локальними інтересами й особливостями життя на степовому прикордонні. Тут ми подали приклади *комплексності українознавчих студій*, що стосуються переважно внутрішнього середовища спільноти.

Звертаємо увагу на такий позірний парадокс: спільнота залишається цілісною сутністю навіть у тому разі, коли певні її периферійні чи географічно відокремлені частини явно не виказуватимуть себе як цілісність (або дослідники не матимуть свідчень про це), але в своїй культурі й багатьма ознаками виявляють себе як цілісність. Це стосується,

наприклад, середньовічних мешканців Закарпаття чи Лемківщини. Відмова від розгляду такої спільноти як цілісності, з посиланням на невелике число згадок про самоозначення її членів, з послідовно наукового погляду є невинуватеною.

На наше переконання, одним із ключових завдань українознавства є розроблення й застосування методик різних наукових дисциплін для виділення історично зумовлених сталих складових (ознак), у яких виявляється етнокультурна спільнотність українців, а також вивчення причин та характеру мінливості цих ознак, появи нових соціокультурних ознак на всьому часовому просторі історичного буття, з'ясування передумов збереження як дієвої етнокультурної, а згодом і соціокультурної та соціополітичної цілісності цієї спільноти. Таким чином, розкриваються історичні та хронологічні межі й обставини безперервності буття української етнокультурної спільноти.

Іншою важливою стороною аналізу буття історичної спільноти є з'ясування її вітальної самодостатності, яка забезпечується передовсім функційною повнотою її структури. Ще з раннього середньовіччя веде своє коріння концепція про тричленну цілісність і нерозривність державно-спільнотного буття, сформульована в XI ст. ченцем Адальбероном. *Oratores, bellatores, laboratores* – так він називає ці соціальні структури і вказує на їхню нероздільність. Порушення цієї гармонійної взаємодії загрожувало згубними наслідками для всього організму: «Дім Господній троїстий, а вірують у єдиного. Тому одні моляться, інші – воюють, треті – трудяться, а разом їх три розряди, і їх розділення нестерпне».

Відомо, що на багатьох етапах історичного буття український соціум існував у неповноті соціальної структури. Саме ця обставина не раз визначала причини недостатньої зорганізованості українців, неспроможності протистояти ворожим зазіханням, а тому й чужинського нав'язування їм соціальної, політичної та економічної залежності тощо. Відтак виявлення впливу неповноти соціальної структури суспільства на перебіг соціокультурних та соціополітичних процесів є важливою темою українознавства.

З цим пов'язана проблематика досліджень розподілу соціальних ролей у суспільстві і з'ясування місця і ролі, яку виконують члени тієї чи іншої спільноти в соціумі. Для Правобережної України початку XIX ст. цю тему блискуче репрезентував Даніель Бовуа. *Методологія функційного аналізу суспільства та розподілу соціальних ролей між етнокультурними спільнотами* стала досить продуктивною для аналізу внутрішньої політики Російської імперії в цьому краї, участі етнонаціональних груп у політичних подіях тощо. Ця успішність спонукає до послідовнішого застосування функційного аналізу на інші часові відтинки національної минувшини. Такий аналіз, на наш погляд, міг би багато принести і для розкриття різних аспектів соціальної поведінки членів українсько-руської спільноти.

Як відомо з практики міжнародних (міжспільнотних) відносин, визначальним їхнім первним виступає конкуренція і змагальність через випробовування силою (міццю, потугою), боротьба за закріплення статусу і розпорядження ресурсами (природними, людськими, інформаційними). Статусність і здатність

до конкурентної силової боротьби й визначають вітальний потенціал спільноти, а забезпечуються – діяльністю духовно-інтелектуальної, науково-технологічної та військово-політичної верстви. Слабкість української спільноти визначалася саме слабкістю цих функціонально важливих для виживання спільноти верств. Саме тому вона в своєму історичному бутті зазнавала потужного тиску з боку сусідніх спільнот, була перетворена на об'єкт міжспільнотних відносин, її природними й людськими ресурсами розподілялися владущі кола, що походили з інших спільнот. Важливими складовими їхнього домінування були ідейна дезінтеграція інтелектуальної та військово-політичної еліти української спільноти, заперечення існування цієї спільноти як суцільної, винищення провідних продуктивних та ідейно-духовних верств, прямий геноцид. Ці сюжети мають розглядатися, на наше переконання, не так через акцентування на агресивності й підступності сусідніх спільнот, а передовсім через вивчення причин слабкої мобілізації української спільноти, її розінтегрованості, тобто мають бути спрямовані на спільнотну самомобілізацію. Врахування цих чинників зовнішнього середовища забезпечує *зовнішню* щодо неї *комплексність* українознавчих досліджень.

На тривалих проміжках часу українське суспільство виступало як розбалансована спільнота, на якій позначалися впливи різних політичних, релігійних, мовно-культурних, геополітичних центрів. Наші сучасники спостерігали, що ідеологічна й культурно-релігійна різноспрямованість інтересів регіонів стала розмінною монетою в політичних сил, які були тісно пов'язані з імперськими зазіханнями Російської Федерації.

«Декомпозиція», тобто розчленування й загарбання України, проектувалася саме на основі розбалансованості українського суспільства. Однак ці політичні й культурні відцентрові флуктуації, що створювали враження хаотичності суспільства й навіть держави, що не відбулася, імовірно, в оцінках політологів та скороминущих політиканів є перебільшеними. (Чого варта, наприклад, ідея Табачника – Кучми про те, що національна, тобто українська, ідея «не спрацювала»). За якимись ще не з'ясованими механізмами синергетики в бурхливих подіях Революції гідності скристалізувалися осередки спільнотного гуртування, й українське суспільство явило світові нові якості самоорганізації. Здатність до самооборони стала очевидною в боротьбі із зовнішньою агресією. Важливо було б провести щодо цих подій наукові спостереження саме такого синергетичного характеру.

У зв'язку з цим видаються актуальними питання виникнення й існування осередків позитивних флуктуацій, які в майбутньому забезпечують тривання суспільних тенденцій, що за сприятливого збігу обставин сприяють появі нових якостей спільноти, які забезпечують її існування на новому рівні. До такого переліку взаємодійних осередків, починаючи з початку 1960-х років, можна віднести шістдесятництво, протестні акції в середовищі протестантських і православних громад, катакомбні осередки УГКЦ, на основі яких у 80-ті роки сформувався рух за легалізацію УГКЦ, правозахисний рух і створення Української Гельсінської Спілки, нонконформізм у середовищі мистецької та наукової інтелігенції, поширення самвидавної літератури. Кожне з цих суспільних явищ

у час виникнення не набуло масштабного впливу, діяпазон його поширення був невеликим. Так само, зрештою, як і вплив Народного Руху України чи Української Республіканської та інших національно-демократичних партій не набув масового характеру. Однак саме вони відродили й акцентували на сутнісних характеристиках української спільноти, апелювали до історичної пам'яті, формували організаційні, ментальнісні й інформаційні осередки протистояння колоніальному режимові. Зрештою, ті ідеї, які були пов'язані з цими явищами, вилилися у значні суспільно-мобілізаційні й протестні акції, оскільки несли з собою засади права, суспільної справедливості, доступу до інформації, відповідальності влади перед народом, законності. В подіях 2004 та 2014 – 2015 рр. ці ідеї стали провідними в суспільних запитах. Вони, зрештою, й визначили сучасне обличчя української спільноти. Тому ще одним значущим завданням українознавства є відстеження обставин виникнення подібних зародків осередків суспільних явищ, які в майбутньому визначатимуть динаміку руху й самоорганізації української спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму. – Вид. 2-ге. – К.: Критика, 2001. – 272 с.
2. Бовуа Даніель. Шляхтич, кріпак і ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831 – 1863). – К.: Інтел, 1996. – 416 с.
3. Выготский Л. С. Психология развития как феномен культуры / Вступительная статья М. Г. Ярошевского. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 512 с.
4. Грушевський Михайло. На порозі нової України: Гадки і мрії. – К.: Наук. думка, 1991. – 128 с.
5. Грушевський Михайло. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.
6. Грушевський М. Звідки пішло українство і до чого воно йде / Грушевський М. // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – С. 38 – 53.
7. Грушевський Михайло. Історія й її соціально-виховуюче значіння / Грушевський Михайло // На порозі нової України: Гадки і мрії. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 55 – 70.
8. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2 т. – К.: Основи, 1994.
9. Наконечний Є. П. Украдене ім'я: чому Русини стали українцями / Передм. Я. Дашкевича. – К., 2013. – 392 с.
10. Півторак Григорій. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». – 2-ге вид., доп. – К.: Арістей, 2004. – 180 с.
11. Плохій Сергій. Походження слов'янських націй: Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі. – К.: Критика, 2015. – 424 с.
12. Снайдер Тімоті. Українська історія, російська політика, європейське майбутнє. – К.: Дух і Літера, 2014. – 232 с.
13. Шевельов Юрій. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Канадський ін-т українських студій, Східний ін-т українознавства ім. Ковальських, Харківське історико-філологічне товариство. – Х.: Акта, 2002. – 1054 с.
14. Шевченко Ігор. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / І. Шевченко. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – XIX+250 с., 5 карт.
15. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації; [пер. з французької Р. В. Мардера]. – Худож.-оформлювач А. С. Ленчик. – Харків: Фоліо, 2007. – 223 с.
16. Шпорлюк Роман. Імперія та нації з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Р. Шпорлюк; [пер. з англ. Г. Касьянова]. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.